

մաններ կը նշանակէին հռոմէական պետութեան Պարսկաստանի կամքին բարորդին ենթարկում, եւ Զաքարիայի ուրիշ բան չէր մնար, բայց եթէ այսպիսի շարժանք պահանջուածները կտրուկ եղանակաւ մերժել: Արագ զեղուութեան ստիպելու համար զԶաքարիա, Պարսիկը դարձեալ խորամանկ խաբէութիւն մը ձեռք առաւ: Փոշեթաթախ հենեալ մ'երեւցաւ իւր թէ լուր բերելով՝ թէ պարսիկ բանակը ալ կարելի չէ բռնել եւ թէ զարնուիլ կ'ուզեն: Զաքարիա, որ խաբէութիւնն անմիջապէս հասկըցաւ, բանակցութիւնը խզեց եւ Մարտիկիոսին իմացուց, թէ յարձակումը ալ չյապաղէ:

Պատերազմը դարձեալ բարդեցեալ եւ Ռմիզդէի ամբողջ կառավարութեան ժամանակ տեւեց: Ասոր վրայ երբ վերջնոյս վար առնուելէն ու սպանուելէն ետքը իւր յարողքը խոստով Բ. Մարտիկիոս կայսեր օգնութիւնը կոչելու ստիպուեցաւ եւ միայն ասոր օգնութեամբ կրցաւ Սասանեան գահն իւրել, ինչնին կը հասկըցուի, որ այսուհետեւ Հռոմէայեցւոց ոչ աննպաստ խաղաղութիւն մը տեղի պիտի ունենար: Եղած օգնութեան համար խոտաացուած վարձքը, Մարտիկիոսաց քաղաքին ու Գարասի յետա դարձուիլը, արդէն տրուած էր: Գարասը, որուն համար այնչափ կռիւ եղած էր, խոստով հանդիսական հրովարտակով կայսեր տուած եւ բերդին բանալիներն առանձին գնսպանի մը ձեռքով անոր խաւրած էր: Արեւէ դրամական հատուցման խաբ անգամ չկար: Այսպէս կարելի եղաւ երկու կողմերուն համար ալ ընդունելի խաղաղութիւն մը կնքել (591)¹: Այս գէպերուն վրայ ուրիշ աղբորով խօսած ըլլալով², հոս այլ եւս ասոնց վրայ չենք ծանրանար:

Երկու պետութեանց մէջ խաղաղական յարաբերութիւնները միայն մինչեւ Մարտիկիոսի մահը տեւեցին (602): Անկէ վերջը դարձեալ պատերազմ բացուեցաւ: Այս վերջին, քառորդ դար տեւող պատերազմներուն պատահմունքները՝ — խորովի բանակներուն ամբողջ յառաջակողման Ասիան սպաւտակելը, Ասորիք ու Եգիպտոս գրաւելն եւ Նոյն իսկ պետութեան մայրաքաղաքին ծանրութեամբ սպառնալը, յետոյ Հերակլ կայսեր փառաւոր արշաւաբերով (623—628) մինչեւ պարսկական հողին խորքերը թափանցելը եւ խորովին իյնալէն վերջը՝

անոր յաջորդին խաղաղութիւն թելադրելը — այս ուրուագծին շրջանակէն դուրս կը մնան:

Պարսից հետ դարաւոր ոգորումէ մը վերջէ՝ Բիւզանդիոն յաղթող հանգիստացած էր: Ասկայն երկու պետութիւններն ալ այս արիւնահեղ պատերազմներով բարորդին ուժասպառ եղած էին եւ արդէն անոնց դէմ նոր վտանգաւոր ախոյեան մը կանգնած էր՝ Մարգարէին վարդապետութեամբ քաղաքականապէս ի մի ձուլուած արաբացի ժողովուրդը եւ ուժեղ կերպով բարձրանալ ճգնող եւ իրենց կրօնը տարածելու եռանդնոտ ու աշխարհակալութեան աննշացող խայտը: Առանձնաշատուկ ողբերգական բախտ մը այնպէս բերաւ, որ գրեթէ միեւնոյն ժամանակ, մինչ Պարսից պետութիւնը խլամի հարուածներուն տակ տապաստ կ'իյնար, իւր յաղթողն ալ, Հերակլ կայսրը խլամի ձեռքը կը թողար իւր ասիական եւ ասորիկեան ամենագեղեցիկ գաւառները: Եարմուկի ճակատը (630) Ասորիքի եւ Ս. Երկրին վիճակը կ'որոշէր, Նոյն տարին տրուած Կադիսիեայի ճակատն ալ Սասանեան պետութիւնը կործանման դուռը կը հասցընէր:

Թարգմ. Հ. Հ. ՀԱՄԱՐԱՆԻԱՆ

Կ. ԳԻՒՅԵՐԱՌՈՂ

ԱԵԲՁ

ՅԵՂԱԳՐԱԿԱՆ

ԺԱՆՈՒԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ
ՍՏԵՄԳՈՒԼՈՑ ՂԱՏՄԱԻԹԵԱՆ
ԵՐԵՄԻԱ ԶԵԼԵՊԻԻ ԶԵՍՄԻՐԱԲԵԱՆ

ԳԼՈՒԽ Ե.

(Հարանգանքներ)

1741ին Նալեան Յակոբ պատրիարք Ս. Աստուածածին եկեղեցին կը փոխադրէ Իւսկիւ տարի մէջ Կոլտի բացած վարժարանը, եւ կ'անուանէ զայն «Մայր Դպրատուն», ուր կը դասախօսէ եւ ինք¹ եւ նաեւ նշանաւոր Պաղտատար դպիրը:

¹ «Մայր Յարալ Հայ Զեմբար», Հ. Յալեանի, Վիեննա, 1895 էջ 118: Եւ «Յարալայ Եւսկիւ Զեմբարան» տարի 1901, էջ 145—146:

¹ ՄԻՆ. անդ:

² ԹԵՓԻԼ. 5, 3 (193):

³ ԹԵՓԻԼ. 5, 15 (216):

⁴ Յ. «Հանգու» ԱՄ. 1909, էջ 49—50:

1790ին Շնորհք Մկրտիչ ամիրայ կը հաստատէ հոն թաղային առաջին վարժարանը¹, որ փայտի 1826ին, կը վերաշինուի Պէգճեան Յարութիւն ամիրայի ծախքով² 1830ին եւ կը ֆէյս ցարդ կանգուն Պէգճեան յորդորումով: Քիչ մը հետուն եւ արդիւններու վարժարանն ալ, որ 1840ին հաստատուած է եւ կը կոչուի Լուսաւորչեան կամ Էրզրում մէկ Պէգճեան-Լուսաւորչեան Մայր վարժարան:

1820ին Յ. Պէգճեան կը հիմնէ հոն աղջիկներու արհեստանոց մը եւ 1828ին ալ Մայր եկեղեցւոյն մօտ դատարան մը, ուր կը դաստիարակէր Գր. Պատուելի Փէշտիմալեան³:

Պէգճեանի հիմնած Մայր վարժարանն այսօր ալ եւս հիացած, խարտուլ վիճակի մը հասած ըլլալով, կարծեմ թէ մօտեւ վար պիտի առնուի եւ վերաշինուի փարկաբնակ Էգնայեանի ծախքով:

Բայց ի սոյն վարժարանէն Պէգճեան Յ. 1832ին հաստատած է հոն Դպրաց Դաս եւ Տնանկաց Մատակարարութիւն առնուով օգնութեան մտաւ յըն: Մասնաւորներ ալ բացած են երբեմն այդ թաղին մէջ վարժարաններ, եւ 1879էն վերջը Դպրոցասէր տիկնանց ընկերութիւնն առնեցած է հոն իր վարժուհիանոցը, որ բաւական տարիներ արգիւնեւոր յառաջդիմութեամբ շարունակելով, դարձած է բռնակալութեան օրերուն, բայց վերաբացուած այժմ 1908էն ի վեր:

* * *

Գումգաբուի Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյն մէջ սակայն Կ. Պոլսոյ Հայ մամուլն ալ իր կեանքի առաջին նշոյլները ցոյց առած է: Հոն կը կարծեմ որ 1677ին Երզնի մէջ Չէլէպի իր կարճատեւ Ցպարանն հաստատած ըլլայ, թէ եւ յայտնի ազգայններ շուրջմ այս մասին. բայց գիտենք որ անկէ տարիներ վերջը Կոլտ եւ յետոյ Նալբանդ Կարաբաղեանքու օրով, Սարգիս Կ. ի Գրիգոր Մարգարեանցի Կոնստանդնուպոլսի Ցպարան մը եւ կը հրատարակէին բաւական թուով գրքեր, ինչպէս՝ Ճաղարան (1698), Տօնացոյց (1701)⁴, Ոսկեբերան (1717),

Պղնձէ քաղաք (1708), Յայմամուրք (1706 եւ 1780), Ազարմանգեղոս (1709), Շարսկնոց (1710), Ջենոք Կյակ (1719), Գիրք տօմարաց Հայոց (1723), Ներքողեանք (1734) եւ այլն՝ որոնց ամենուն ալ մէջը կը կարգադրէ՝ «ընդ նովանեաւ սրբուհոյ Աստուածածնին որ յարեայսանիստ քաղաքի Բիզանդիոյ», կամ՝ «ընդ նովանեաւ Մուրք Աստուածածնի քաղմահաւք եկեղեցւոյն որ ի քաղաքիս Կ. Պոլսոյ», եւ կամ՝ «ընդ նովանեաւ եկեղեցւոյ Տիրամօրն որ առ պատրիարքարանաւ⁵, պարբերութիւնները:

Ներսէսի թէ Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյ սոյն Ցպարանը 1734ին կամ քիչ վերջը չէ գործած այլ եւս, որովհետեւ անոր առունը չի յիշատակուիր, Կէս դար եւ աւելի ժամանակ յետոյ, 1790ին Շնորհք Մկրտիչ ամիրայ կը հաստատէ հոն Նոր Ցպարան մը⁶, եւ կը յանձնէ զայն Մատթէոս Դպրիս, որ մինչեւ 1800 կը հրատարակէ Ճաղարան (1790), Յուլ քահանայից (1792), Ճաղոց (1793), Ճառ վասն ծննդեան եւ շարքարանաց Տեսող մարդ (1793), Նուագարան (1794), Ժամագիրք (1795, 1799) եւ ուրիշներ, որոնց Յիշատակարաններուն մէջ ալ կը տեսնենք, «ի մեր մայր դպրատանս», «ի Մայր դպրատանս»⁶ յիշատակութիւնը:

1800էն յետոյ ուրիշներ շարունակած են մայր տպարանը, ուրիշ հետազնտէ լայն տեսած են Սաղմոս (1800), Թագոր Նալբանդ Կարաբաղեի Տեսողական գունայնութիւնն կենցաղոյս (1805), Քնդականութիւն (1808), Գիրք Աղօթից Սուրբ Կուսին (1817), Գիրք Աղօթից նախնի Ս. Հայր (1822), Գիրք Աղօթից Նփրեմ խորի (1823), Նդիշէ (1823), Ծորհրդատետր (1829), եւ արիւշ գրքեր, որոնց ամենուն ալ յիշատակարաններուն մէջ կը կարգադրուին, «Մայր Տպարան, Մայր Եկեղեցի, Մայր Ս. Աս-

¹ «Գրքի մէջ...»-ի տեղի վրա համարեալ Ս. Գրքի մէջ... Կ. Պոլսոյ 1709. էջ 425 եւ «Գրքի մէջ...»-ի տեղի վրա 1709. էջ 530:

² «Գրքի պատմութեան երկրորդ գրքի մէջ, որ ինչ Կ. Պոլսոյ 1719, էջ 78:

³ «Գրքի մէջ...»-ի տեղի վրա Գրքի մէջ... Կ. Պոլսոյ 1719, էջ 78:

⁴ «Գրքի մէջ...»-ի տեղի վրա Գրքի մէջ... Կ. Պոլսոյ 1719, էջ 78:

⁵ «Գրքի մէջ...»-ի տեղի վրա Գրքի մէջ... Կ. Պոլսոյ 1719, էջ 78:

⁶ «Գրքի մէջ...»-ի տեղի վրա Գրքի մէջ... Կ. Պոլսոյ 1719, էջ 78:

¹ «Գրքի մէջ...»-ի տեղի վրա Գրքի մէջ... Կ. Պոլսոյ 1719, էջ 78:

² «Գրքի մէջ...»-ի տեղի վրա Գրքի մէջ... Կ. Պոլսոյ 1719, էջ 78:

³ «Գրքի մէջ...»-ի տեղի վրա Գրքի մէջ... Կ. Պոլսոյ 1719, էջ 78:

⁴ «Գրքի մէջ...»-ի տեղի վրա Գրքի մէջ... Կ. Պոլսոյ 1719, էջ 78:

էջ 658:

⁵ «Գրքի մէջ...»-ի տեղի վրա Գրքի մէջ... Կ. Պոլսոյ 1719, էջ 78:

տուածածնի, ի Տպարանի մայր եկեղեցւոյ Սուրբ Աստուածածնի, խօսքերը¹,

1825ին յետոյ կը դադրի Մայր Եկեղեցւոյ Ցպարանը, մանաւանդ որ Կ.Պոլսոյ ալեւապլ կողմերն ուրիշ Հայ Ցպարաններ ալ բացուած էին արգեն շատոնց:

* * *

Հաստատուած են հոն բազմաթիւ բարենպաստակ ընկերութիւններ, որոնցմէ յիշատակելիներն են՝ Լուսատրչեանը² (1844) որուն նպատակն էր աշխատիլ Մայր վարժարանի բարեկարգութեանը³, Ընթերցասիրացը (1852)⁴, պահելու համար վարժարանին մէջ հասարակութեան օգտին ցատնադարան մը, որ Կոլոսին ու Կալեանին նախապէս հաստատածն էր հարուստ Օժանդակ ընկերութիւնը (1852) Մայր վարժարանի կրթական ծախքերուն օժանդակելու⁵, Նղբայրասիրականը (1857)⁶ չափահասներու ձրի դաստիարակութիւն ընելու⁷, Տիկանանը (1864), ազգանց վարժարանի յառաջգործութեանը նպատակով: Եղան են դեռ ուսման, ինչպէս Ճամբարան, Հայկական, Ծրեանից, Խնայողական, Ուսումնասիրաց ընկերութիւնները, եւ վերջապէս Աղբատախնամը (1886) որ կայ մինչեւ այսօր եւ Գում գարուի չորս թաղերու ազբաս հիւանդներուն ձրիաբար կը մատակարարէ բժշկի, դեղ եւ սնունդ:

* * *

Ս. Աստուածածնի Մայր Եկեղեցւոյն մէջ պատահած ազգային հին եւ նոր դէպքերէն եւ գումարուած ժողովներէն ամենէն կարեւորագոյններու վերլուծումն ալ ժամանակագրական կարգաւ, երեմիա Չէլէպիի այս Ծանօթագրութիւններուն մէջ զետեղել աւելորդ չեմ համարի:

1666ին՝ Եղեւզար Այնթապի երբ իր ինքնաստեղծ կաթողիկոսութեան եւ պատրիարքութեան Պէրաթըր բազում կաշառքներ տալով կը յաջողէր վերջապէս ձեռք ձգել, այդ առթիւն աղբատախնամ շանաչուք հանդէսն եւ եպիսկոպոսական եօթը ձեռնադրութիւնները⁸ թե-

րեւս այս Եկեղեցւոյն մէջ էր որ կը կատարէր: Հոն էր հաւանարար դարձեալ, որ 1682 Մարտին եպիսկոպոս կը ձեռնադրուէր Կ.Պոլսոյ պատրիարք Կարապետ վարդապետը⁹ (Կրպօ Երէց) Այնթապի Եղեւզար կաթողիկոսէն, որ կը հրաւիրուէր ընդհ. Հայոց հայրապետութեան թափուր Աթոռը բազմելու:

Սարգիս Դպիր Սարաֆ Եղիշանեան կը գրէ, թէ 1705ին կը գումարուի հոն մեծ Սիւնհոդոս եւ Մուրատ օղլինց պապը մահտնի Մուրատը կ'ընտրուի Գանձապետ Սուրբ Երուսաղէմի¹⁰:

1706ին՝ Մարտիոս Երզնկացի Բիւլխանծի մականունաւու պատրիարքին օրով, Սիսի Սարը կոչուած Գաթիկոս պաշտամանի կաթողիկոսն, որ 1692—94 եւ 1705ին ալ խաղաղաւնց պատրիարք եղած էր Կ.Պոլսոյ¹¹, համարձակութիւն կ'ունենայ, Մայր Եկեղեցւոյն փակին մէջ աստիճաններ շինել տալով, հոն ձեռնադրելու երեք եպիսկոպոս, որոնց մէկն էր, Մարտիրոս պատրիարքը: Այս ձեռնադրութեան մասին թեւեւ Չամչեան բան մը չի գրեր, բայց Սարգիս Դպիր Սարաֆ Եղիշանեան իր ձեռագիրներուն մէջ երկու տեղ կ'աւանդէ հետեւեալը

«Սարը կ'ընկէ ուղայ ի Թեմանի եկեղիս երեք եղակի ձեռնադրել», մէկ թելհաննի մարա վարդապետն էր ըստմաղա պորիքը. դրսի բախն աստիճաններ շինեցին. զարմին բան մի եղի», Ե նոյն տեսութենէ, որ տեսնողքն ապաւը Յոցի հոցի»¹² էին, որ չէր տեսնուած ի բողոքս: «Հին աղբիլ է կիր» (1165 + 551 = 1706):¹³

Եղիսկոպոսական այս ձեռնադրութիւնը, շատ մեծ դժգոհութիւններ առթած է այն տունն Կ.Պոլսոյ մէջ, քանզի Գաթիկոս Սարը, իրրեւ պաշտամաղուրի կաթողիկոս մը՝ այն ալ Սիսի, ընտն երեք իրաւունք չունէր եպիսկոպոս օրհնելու, անոր ըրածը զարգապէս Եղիշանի կաթողիկոսին եկեղեցական բարձրագոյն իշխանութեան դէմ ըմբոստացում մըն էր. կ'արժէր որ պատժուէր այն, բայց բարեբախտաբար ինքզինքը պատժեց 1707ին «անկեալ ի հաւատացող ինչպէս կը գրէ Չամչեան եւ յետոյ»¹⁴ ազգային չընդունակէն խցս տալով ի սպառ դէպի օտարութիւն:¹⁵

1715 Սեպտ. 8ին հոն կ'ըլլայ Ազգ. Ժո. ղով մը, որ կ'որոշէ Կ.Պոլսոյ պատրիարք ընտրել

¹ «Ազգ. Հայոց», Չամչեան, Հատոր Գ, էջ 720:

² Սարգիս Դպիր ինչ տեղագրութեան մէջ ձեռնադրելու մէջ:

³ «Ազգ. Հայոց», Չամչեան, Հատոր Գ, էջ 750:

⁴ Ինչ տեղագրութեան ձեռնադրելու մէջ:

⁵ «Ազգ. Հայոց», Չամչեան, Հատոր Գ, էջ 753:

⁶ Սարգիս Դպիր ինչ տեղագրութեան մէջ:

¹ «Ազգ. Մարտիրոս-Սիսի ինչ տեղագրութեան մէջ: Չամչեան, Հատոր Գ, էջ 720:

² Սարգիս Դպիր ինչ տեղագրութեան մէջ:

³ «Ազգ. Հայոց», Չամչեան, Հատոր Գ, էջ 750:

⁴ Ինչ տեղագրութեան ձեռնադրելու մէջ:

⁵ «Ազգ. Հայոց», Չամչեան, Հատոր Գ, էջ 753:

⁶ Սարգիս Դպիր ինչ տեղագրութեան մէջ:

բաղիշեցին կոչու Յովհաննէս¹, այն առնել գեւ պարզ վարդապետ մը. սա լեւեւ կ'ընդունի այլ պայման կը դնէ որ երուսաղէմի Աթոռն ունենայ իր առանձին պատրիարքը, եւ Վ. Պոլսոյ պատրիարքութենէն իսպառ բաժնուի, որպէս զի վերջ տրուի այն ամէն անկարգութիւններուն, որոնք երուսաղէմի վանքին մէջ բոլոր դրան էին, երկու Աթոռները մէկ պատրիարքութեան վերածուելէն:

Կոչու կը յաջողի իր առաջարկն ընդունել տալ եւ անմիջապէս երուսաղէմի պատրիարքը ընտրել կու տայ, իր կարգակից սիրելի ընկերը՝ Գրիգոր վարդապետ, որ շղթայակիր կոչուեցաւ յետոյ:

Բայց որովհետեւ այս վերջինս կը գտնուէր Էջմիածին, կոչու կասկածելով որ մի քուցէ Գրիգոր վարդապետ շնորհաւոր երուսաղէմի պատրիարքութիւնը, մեծ ժողով մը կը գումարէ դարձեալ Մայր Եկեղեցւոյն մէջ 1716ին², եւ չոն Ազգին կողմէն գիր մը պատրաստել տալով կը յղէ Էջմիածնի Աստուածատուր կաթողիկոսին, որպէս զի շուտով առաքէ Գրիգոր վարդապետը, որ արգարեւ չ'ուշանար Վ. Պոլսի գալու:

1725 Հոկտեմբերին, Էջմիածնի Աստուածատուր կաթողիկոսը վախճանած ըլլալով, ասոր յաջորդին ընտրութեան համար կոչու Յովհաննէս Ս. Աստուածածնի Եկեղեցւոյն մէջ կը գումարէ Ազգային ժողով, ուր ներկայ կ'ըլլան Վ. Պոլսի գաւառած բոլոր եպիսկոպոսներն ու վարդապետներ, Աւագ երեցներ, երեսելի իշխանաւորներ եւ ուրիշներ³, որոնք միաձայն կաթողիկոս կ'ընտրեն Էջմիածնի առաջնորդը Ծնկեր կոչուած կարապետ Ռ. ընցի եպիսկոպոսը, որ Վ. Պոլսի հրաւիրուելով կ'օծուի կաթողիկոս⁴:

Ռ. ընցելոյն կաթողիկոսական օծումը կը կատարեն 12 եպիսկոպոսներ Մայր Եկեղեցւոյն մէջ 1726 Փետր. 16ի կիրակի օրը⁵:

Կաթողիկոսական օծումէն վերջը Մայր Եկեղեցւոյն մէջ տեղի կ'ունենայ դարձեալ ոչ նուազ վեհ հանդէս մը արարողութեան, այն է՝

¹ «Պատմ. Հայոց», Չամչեան. Հատոր Գ. էջ 778:
² «Կուլտ. Թեմ. պատմութիւն», Բաղդէն Ջ. Ի Ջ. Ե. 1904, էջ 15:
³ «Ամբ», եւ «Կուլտ», էջ 17:
⁴ «Ամբ» էջ 801 եւ «Կուլտ», էջ 27 եւ 88: «Թատրոն» Լեւ. Հիւսիսեանի, տարի 1901, էջ 130:
⁵ «Ամբ», էջ 801—802 եւ «Կուլտ», էջ 27—28 եւ «Թատրոն» Լեւ. Հիւսիսեանի, 1901, էջ 130:
⁶ «Պատմ. Հայոց» Չամչեան, Հատոր Գ., էջ 801—802 եւ «Կուլտ. Թեմ. պատմութիւն», էջ 27:

Վ. Պոլսոյ Պատրիարք կոչու Յովհաննէս վարդապետին եպիսկոպոսական ձեռնադրութիւնը, զոր նորապալակ կարապետ կաթողիկոսն իր օծմանէն երեք օր վերջը կը կատարէ անձամբ¹:

Այս եկեղեցւոյն մէջ տեղի ունեցած է նաեւ 1784 Սեպտեմբեր 6ին, Սիսի Թեոդորոս Նորընտիր կաթողիկոսին մեծահանգեւ օծումը², զոր կատարած է կաղզուանցի Զաքարիա Պատրիարք³:

Սարգիս Գպիկ Սարաֆ Թովհաննէսեան եւ Չամչեան կը գրեն, թէ՝

«Եղև ժողով մանաւոր ի քաղաքին կոստանդնուպոլսոյ (անշուշտ Մայր եկեղեցւոյ մէջ) հրամանաւ կարապետ կաթողիկոսին եւ համահաւանութեամբ Գրիգոր Պատրիարքին յերուսաղէմ եւ Յովհաննէս Պատրիարքին Վ. Պոլսոյ եւ համահաւան վարդապետաց եւ իշխանաց, յոյս տեսաւ 1786 եւ Հայոց Ռեզնէ, եւ սահմանեցին զերես Գլուխ»:

Նախ թէ մի աջ լեցի Պատրիարք կամ փոխարք, յերուսաղէմ, եթէ չեցէ անշուշտ եւ վարձեալ ի վրան Սրբոյն Յատրոյ:

Երկրորդ: Թէ մի աջ յառաջնորդաց գիշէ վերահացաւ պիտի առն զաշխարհակալն ալ:

Երրորդ: Թէ մի եւս ասցի Պատրիարքութիւնն երուսաղէմի եւ կոստանդնուպոլսոյ միում միայն, եւ կամ հանգրեւ պատրիարքութեամբ այլ առաջնորդութիւն չ'է:

Եւ վերջինս զղոտոյի փակեցին ընդ նշովքս⁴:

18րդ դարուն՝ Գումգարունի Սր. Աստուածածին Եկեղեցւոյն մէջ գումարուած Ազգային եկեղեցական ժողովներու ամենէն նկատելին է այս, որ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ երեք գլխաւոր Աթոռներուն պետերը կը բերէր իրար եւ երուսաղէմի իսանգարուած վանքին բարեկարգութեան համար սկզբնաւորութիւն մը կը ստեղծէր:

Կարեւոր են դեռ այն ժողովները, որոնք կոչու Նախագահութեամբ տեղի ունեցած են 1737ին Մայր եկեղեցւոյն մէջ կաթողիկոս Հայեբու զեմ մշուած անմուտ պալատարներուն եւ կոնաներուն վերջ դնելու եւ աղբիւն մէջ սերն ու միաբանութիւնը թագաւորեցնելու համար միշտ: Պատմական է այն յանդիմանութիւնը զոր Գրիգոր շղթայակիր պատրիարքն այդ առթիւ

¹ «Ամբ», էջ 802 եւ «Կուլտ», էջ 27: «Թատրոն» Լեւ. Հիւսիսեանի, 1901, էջ 180:
² «Ամբ», էջ 878 եւ «Պատմ. Հայոց» Աւետիս Գլուխեանի, Վ. Պոլսի 1870, էջ 5:
³ «Պատմ. Հայոց», Աւետիս Գլուխեանի, էջ 488:
⁴ Սարգիս Գպիկ Զեռագիր գործը որ սեպհական է ինչ, եւ «Պատմ. Հայոց» Չամչեան, Հատոր Գ., էջ 802:

Մայր եկեղեցւոյ բնակէն հրապարակաւ ուղղած է ժողովո՞րդեան, սպառնալով հրաժարիլ ինքն եւ հրաժարեցնել Կոլոտը, եթէ կիրքերու հանդարտութիւնն Ազգին մէջ չի թագաւորեր՝:

(Ընդունուիլն)

ՅՕ.ՃԹ. ՎԱԿԱՐԱՄ Բ. ԹՈՐԳԱՍԵՆՈՒ

ԱՅԳԱԳՐԱԿԱՆ

ԱՆԱՀԻՑ-ԱՐԵՆ-ԱՍՏՂԻԿ

ԵՒ ՀՈՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱՆՈՒՆ ԱԵՊԻ «ԳԵՂՁՈՒՆ-ԻՐԵ-ԳՐԱՅԵՐ»

Մեր ժողովրդական վեպին («Սասմայ Դուր», կամ «Սասմայ Յուն») մէջ յաճախ կը հանդիպինք՝ «Քառսուն-ձօղ-ծամ» կամ «Քառսուն-ձօղ-ծամ-Գըհար», անուն իշխանազուն աղջկան մը պատկերին:

Ուրիշ տեղեր կը յիշուին նաեւ «Դեղձուն Դամ», անուն իշխանուհիներ (Արեղեանի եւ Հայկունիի) փոփոխաներուն մէջ:

Վեպէն գուր՝ հէրաթմենրու մէջ ալ նման անուններով գեղանի իշխանուհիներու պատկերներ շատ կան, աւելորդ անգամ մ'ալ ապացուցելու՝ հէրաթմենրուն իրական արժէքը՝ «Հալազար-Ջլիֆախան», հէրաթմին մէջ կը յիշուին՝ «40-ձօղ-Ջլիֆախան», կամ՝ «ՁԼ Գաղի-Ջլիֆախան», անուն գեղուհի մը: «Ջլիֆախան» պարսիկ բառանունը կը թարգմանուի «լէւի», լւիֆ-իս = Դեղձան մաշ, Դեղձան գուռը ծամերով, որ նոյն է վեպին «Դեղձուն-Դամ» անուն հետ:

Գարձեալ, «Արեղե-Դեանդեղե», հէրաթմին մէջ՝ Անուշ-Եւ անունը հայերէնի կը թարգմանուի իբր Ուն-Զմ, Ուն-Էն, Ուն-Էրս (Գուշ) կամ Անուշ = գետ, խոպոպ վարս Ձըլգաղի = 40-ձիւղ-ծամաւոր: Անուշ-Էրս = ծամ սակի > սակի-ծամ:

Ուրիշ տեղ մը կը յիշուի Արեւուս (40 ձօղ ծամ) անուամբ աղջիկ մը Ձիւնալինայ թագաւորին: Արեւուս՝ նոյն նշանակութիւնն ունի գարձեալ. — լեւի՝ թուրքերէն (գըրգ) = 40. արւուս՝ թուրք. = ծամաւոր, վարսաւոր: Ուրեմն՝ 40-Էրսուս, 40-ձիւղ ծամ ունեցող,

որուն անունն է — ըստ փոփոխակի — Գըհար (Գոհար):

Պարզ Գուշ կամ Գուշ-Երսուն անուն մը ալ կը յիշուին գեղուհիներ զանազան փոփոխաներէ: Մէկուն համեմատ՝ Գոհարը՝ Պարիկ-Մհերի զըլցին մէջ Պարիկ թագաւորի (Բաղդատի խալիֆայի) աղջիկն է, եւ Մհերին կին կը դառնայ: Միւսին մէջ՝ Պարսու աղջիկ Գոհար-խաթունը՝ հակառակ Հալազար թագաւորի ուղեւուն՝ կը արուի Մհերին կին (խալաթեանցի փոփոխ):

Արեւն Մհերի կին կը յիշուի Քառսուն-ձօղ-ծամ, որուն անունը կ'որոշն կարգ մը փոփոխաները՝ Քառսուն-ձօղ-ծամ-Գուշը:

Փոփոխակով մ'ալ՝ Դեղձուն-Դամն եւս Քառսուն-Գուշ կը կոչուի, եւ ստորեւ բացատրուեր է՝ Քառսուն Զիւղ ծամ ունեցող:

Ամփոփելով ժողովրդական վեպի ու հէրաթմենրուն մէջ այսքան ընդհանուր կերպով տարածուած վիպական անունն մը փոփոխաներն ու իր վրայ վերցուցած նկարագիրը, — Քառսուն Զիւղ ծամ ունեցող, կամ Ոսկեգէտ = Դեղձան-Ծամաւոր — անկարելի է չբացատրել առասպելական Շամիրամի եւ Դիցաբանական Անահիթ-Աստղիկի գեղեցիկուն հետ:

Մէկը յայտնի իր կանոն-վաւաշտ բնոյթով, միւսն իր զգաստութեան համբաւով, երրորդն իր գեղեցիկութեան շնորհով:

Շամիրամի անունն հետ կապուած Դամենու անանդութիւնը դուռ կը բանայ համեմատելու 40-ձօղ-ծամի հետ:

Վանի Արտաման գիւղին հիւսիսակողմը կայ ջաղի Քարի պէս մէկ կշտին վրայ բնկած ժայռ մը՝ բալարաթըր ակօսաձեւ զոյգ գիծերով: Այդ ժայռը՝ կը կոչուի Դամ-Գը, եւ անանդաբար կը պատմուի թէ՛ Շամիրամ իր գլխին ելից ծաւիլ իբր պարսաթիկ գործածելով՝ այդ Քարը Վանի բերդին նետեր է հնո, 2 — 3 ժամ հեռու (համա. նաեւ «Գորց-Բորց» 107.):

Ժողովրդական վեպն ունի տարբեր յիշուածք մը՝ Զմարտ ու ծախ: Երբ Ռոստամ՝ ճշալի գաւին զոհ կ'երթայ՝ կ'ընայ հորի մը մէջ՝ Ռոստամի մայրը կու գայ հորին բերան, — «Մէրիկ, — կը ձայնէ Ռոստամ», — ձիկ տիւ խանիս, չէ՛ թիւ մարդ չկընայ խանի. քիւ Զմարթ թալի, եւ ձի թալիս՝ քիւ Զմարթ, ձի քեյն գիւս: — «Մեր ուր Զմարթ կանից տակ, Ռոստամ թըռաւ, մըր ծամեր բունեց. մեր Զընայ (սանկ) գլուխ զախմով զանեց, որ քեյնց՝ Ռոստամ»:

«Ձաւիսն Պարս, Հայոցն, Հասար Գ. ել 812: